

Lilia Citko

DOI 10.15290/sw.2021.21.07

Uniwersytet w Białymstoku

Wydział Filologiczny

Kolegium Językoznawstwa

tel.: +48 85 745 74 50

e-mail: l.citko@uwb.edu.pl

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8340-4814>

Jeszcze w kwestii genezy białoruskiego *Tristana*

Słowa kluczowe: Kodeks Raczyńskich z XVI w., białoruski *Tristan*, redakcja włoska, hipotetyczna redakcja serbsko-chorwacka

Trwająca od końca XIX w. dyskusja nad genezą starobiałoruskiej redakcji legendy o rycerzu Tristanie inspiruje kolejne pokolenia badaczy poszukujących odpowiedzi na pytanie o jej protograf. W slawistyce dominuje pogląd, że zachowany w XVI-wiecznym rękopiśmiennym Kodeksie Raczyńskich w Poznaniu tzw. białoruski *Tristan* jest translacją włoskich redakcji utworu z XV w., dokonaną jednak nie bezpośrednio z oryginału, a z zaginionej wersji serbskiej. Jednocześnie wśród historyków literatury pojawiają się opinie, że przekład mógł powstać bezpośrednio ze źródła włoskiego, a środowiskiem sprzyjającym tego typu twórczości był dwór w Wilnie w czasach pochodzącej z Włoch królowej Bony Sforzy. W artykule podejmuje się próbę analizy pewnych zjawisk leksykalnych, które mogą świadczyć o istnieniu hipotetycznej serbsko-chorwackiej redakcji utworu, tj. południowo-słowiańskiego łącznika między tekstem białoruskim a włoskim.

*

Cechą wyróżniającą starobiałoruskie piśmiennictwo w Wielkim Księstwie Litewskim (WKL) był jego przekładowy charakter. Uwaga ta dotyczy w równym stopniu literatury cerkiewno-religijnej¹, co i świeckiej. Oprócz

¹ Studium nad literaturą cerkiewnosłowiańską w WKL poświęcone są liczne prace A. Naumowa, znawcy piśmiennictwa i kultury bizantyńsko-słowiańskiej w dawnej Rzeczypospolitej [por. m.in. Naumow 1996; Naumow 2002].

wielu gatunków religijnych (apokryfy, hagiografia, homiletyka) znane tu były również tłumaczenia powieści o tematyce antycznej i historycznej, a także zachodnioeuropejskie romanse rycerskie [Міхневіч 1994, 148–149]. Przeważająca większość zabytków literatury światowej trafiała do WKŁ za pośrednictwem innych literatur. Przyjmuje się, że istniało kilka dróg transmisji literatury zachodnioeuropejskiej na ziemię wschodnich Słowian. W opinii badaczki białoruskiej Z. Kipel [1997, 175–181], można mówić o literackim pośrednictwie zachodniosłowiańskim (polskim i czeskim), południowosłowiańskim oraz hebrajskim. Znacząca rola w przekazywaniu na słowiański Wschód europejskich przekładów przypada bliskim kulturowo krajom południowosłowiańskim, głównie Serbii i Bułgarii, skąd przywędrowały na ziemię dzisiejszej Białorusi powieści historyczne i romanse rycerskie (*Aleksandrideida*, *Troja*, *Tristan*, *Bovo z Antony*). Te gatunki świeckiej literatury przekładowej zyskały w XV–XVII w. szczególną popularność. Rozpowszechnieniu utworów o treści historycznej mogła sprzyjać obecność wątków wojenno-patriotycznych w rodzimym gatunku literatury białoruskiej – latopisie. Natomiast romans rycerski został tu zmodyfikowany w stosunku do pierwowzoru zachodniego i dostosowany do gustów literackich miejscowych elit. Stał się dzięki temu źródłem propagowania wzorców heroizmu wśród szlachty, która w Wielkim Księstwie uważana była za odpowiednik rycerstwa zachodnioeuropejskiego. Przyswajając jednak głównie zewnętrzne ideały rycerskie, nie wytworzyła ona kultury kurtuazyjnej, ideału służenia przez rycerza damie, co skutkowało tym, że w białoruskich wersjach utworów wątek miłości stał się mniej istotnym elementem fabuły niż problem walk, pojedynków, przygód i śmierci rycerzy [Brazgunou 2013, 22].

Opowieść o Tristanie i Izoldzie (tzw. białoruski *Tristan*) to najbardziej reprezentatywny przykład gatunku określanego jako romans rycerski. Starobiałoruska wersja legendy o rycerzu Tristanie znana jest z jedyne go przekazu znajdującego się w rękopiśmiennym Kodeksie Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu (sygn. Rkp. 94)². Zabytek zawiera również inne opowieści, źródła historiograficzne³ oraz dokumenty szlacheckiej rodziny Uniechowskich z Nowogródzczyzny na Białorusi, w której posiadaniu kodeks się znajdował. Rękopis otwierają przekłady dwóch średniowiecznych romansów ry-

² Edycja rękopisu wraz z przekładem na język polski ukazała się w opracowaniu L. Citko [2018].

³ Jest to *Летописецъ великого князства Литовского и Жомойтского* przedstawiający dzieje Litwy od czasów legendarnych (przybycie na Litwę za panowania Nerona rzymskich uchodźców – protoplastów Litwinów – pod wodzą księcia Palemona) do 1548 r., zwany Latopisem Raczyńskich (Raczyńskiego) bądź Poznańskim. Reprezentuje on drugą redakcję (drugi zwód) latopisów litewsko-ruskich. Więcej na temat redakcji latopisów Wielkiego Księstwa Litewskiego [por. Чамярышкі 2015].

cerskich – opowieści o Tristanie i o Bovo z Antony, objęte wspólnym tytułem *Починаеться повесть о витезах с книг сэрбских, а зваца о славномъ рыцэры Трычан[е], о Анцалоте и о Бове и о иныхъ многихъ витезах добрыхъ*. W tekście Kodeksu opowieść o Bovo jest jednak wyodrębniona jako *Исторыя о княжати Кэвидоне* – ojcu Bovo. Zajmujący kolejne karty rękopisu tekst to *Исторыя о Атыли короли угорьскомъ*, będąca starobiałoruską translacją polskiego tłumaczenia *Historii spraw Atyle* (1574) Cypriana Bazylika, który przełożył łacińskojęzyczny utwór węgierskiego historyka i poety Miklósa Oláha⁴.

Białoruski *Tristan* – najstarszy zabytek białoruskiej literatury świeckiej, ale także jedyna zachowana słowiańska wersja tzw. „Tristana prozą”⁵ – stanowi cenne źródło do badań historycznojęzycznych. Datowany na lata 80. XVI w. manuskrypt zawiera tekst, który pod względem treści jest bliski włoskojęzycznej redakcji weneckiej z XV w., mającej swój protograf w źródłach francuskich. Sławista włoski, S. Graciotti [Graciotti 1971, 305–323; 1979, 29–43] wskazał jako pierwowzór tej legendy utwór *Tristano Veneto* z 1486 r., który ma być najbliższy białoruskiemu przekładowi. Zwrócił uwagę, że około dwie trzecie tekstu białoruskiego oparte są na redakcji weneckiej. Ustalenia te potwierdziła i uszczegółowiła nieco później włoska badaczka E. Sgambati [Sgambati 1977–1979, 33–53], dowodząc, że końcowa część białoruskiego *Tristana* wykazuje wpływ innych redakcji, pochodzących z tradycji tokańskiej, takich jak *La Tavola Ritonda* czy *Il Tristano Riccardiano*⁶.

Według opinii pierwszych badaczy zabytku⁷, przekładu starobiałoruskiego dokonano jednak nie bezpośrednio z protografu włoskiego, lecz ze źródła serbskiego. Dotychczas nie udało się go odnaleźć, lecz na medium południowosłowiańskie wskazują obecne w języku przekładu serbizmy leksykalne, które zidentyfikowane zostały przez dziewiętnastowiecznych badaczy zabytku – A. Brücknera [Brückner 1886, 345–391] oraz A. Wiesielowskiego [Веселовский 1888, 126]. Teza pierwszych badaczy zabytku o serbskim pośrednictwie w przekładzie białoruskiego *Tristana* pojawiła się m.in. pod

⁴ Na temat słownictwa w przekładzie polskim i białoruskim utworu por. Zoltán [2002, 15–20].

⁵ Istnieją dwie starsze wersje słowiańskiego *Tristana* napisane wierszem. Są to czeskie rękopisy z 1449 i 1483 roku, inspirowane niemieckimi adaptacjami mitu Tristana (gł. Eilharta z Obergu i Gotfryda ze Strasburga), por. *Аповесць пра Трышчана* [Міхневіч 1994, 41].

⁶ Wyniki badań E. Sgambati akceptuje we wstępie do tłumaczenia *Tristana* na język angielski Z. Kipel [por. Kipel 1988, XXIII].

⁷ Rękopis poznański został odkryty i po raz pierwszy opisany przez rosyjskiego i ukraińskiego sławistę O. Bodianskiego [por. Бодянский 1846, 3–32].

wpływem tytułu, którym objęto w poznańskim rękopisie tekst legendy: *новестъ ѿ витезахъ съ книгъ сербскихъ*. Na podstawie analizy obecnych w słownictwie *Tristana* serbizmów, sposobów adaptacji włoskich nazw własnych, a także zawartych w fabule utworu elementów kultury Słowian południowych, A. Wiesielowski wskazywał jako obszar translacji z protografu włoskiego Dalmację, głównie Dubrownik (dawną Raguzę) [Веселовский 1888, 228]. Przekonanie o istnieniu serbskiego przekładu wyrażali również dwudziestowieczni historycy języka i literatury Słowian południowych, m.in. tłumaczka romansu na współczesną serbszczyznę I. Grickat [1966], natomiast S. Dekanić-Janoski [1977, 47–49] i L. Muir [1979, 217–227], podkreślając rolę języka serbskiego w pośrednictwie, nazwały białoruskiego *Tristana* „serbsko-ruskim Tristanem”. Stanowisko włoskiej slawistki E. Sgambati nie jest w tej kwestii tak jednoznaczne. Badaczka stwierdza, że nie tylko nie zachowała się serbsko-chorwacka wersja romansu, lecz średnio-wieczna literatura tego regionu nie zna żadnego utworu – oryginalnego bądź przekładowego – nawiązującego do cyklu legend arturiańskich. Jednocześnie zauważa ona jednak, że ślady tradycji tristanicznej są obecne w kulturze południowosłowiańskiej, a ich wyrazem mogą być występujące w serbsko-chorwackiej poezji ludowej motywy odpowiadające epizodom i postaciom z legendy o Tristanie [Sgambati 1983, 10–11]. Należy zaznaczyć, że w literaturze poświęconej zabytkowi nie brakuje i dzisiaj głosów wyrażających pogląd, że przekład białoruski mógł powstać bezpośrednio z protografu włoskiego, a środowiskiem sprzyjającym tego typu twórczości mógł być dwór w Wilnie w czasach królowej Bony Sforzy⁸. Zawarte w tytule rękopisu białoruskiego określenie „księgi serbskie” dotyczyć by miało nie ich języka (ten był włoski), a jedynie pochodzenia z Serbii.

Wydaje się jednak, że dowodów na językowe pośrednictwo południowosłowiańskie jest sporo. Jak zauważają slawiści [np. Грачыѐнi 2016, 145–162; Zieliński 2018, 410], Serbia i Chorwacja odegrały rolę swoistego przekaznika w transmisji literatury zachodnioeuropejskiej na ziemię wschodnich Słowian, z którymi łączy te kraje system literacki kręgu cerkiewnosłowiańskiego. Cechuje ów system rozwój literatury starsłowiańskiej w dużej mierze jako piśmiennictwa przekładowego. Były to zarówno różne gatunki literatury religijnej (apokryfy, hagiografia, poezja religijna, homiletyka), przekłady opowiadań pochodzących ze Wschodu i Bizancjum (jak np. powieści o tematyce antycznej: *Troja*, serbska *Aleksandreida*⁹), jak też zachodnioeuropejskie

⁸ Por. opinie na ten temat białoruskich historyków literatury, m.in. S. Kowalowa [2005, 57–69] i A. Brazgunowa [2013, 28].

⁹ Legendy i powieści średniowiecznej prozy chorwackiej wydane zostały w ostatnim czasie w opracowaniu V. Baduriny Stipčević [Stipčević 2013].

romanse rycerskie: *Tristan i Izolda* czy *Bovo z Antony*. Znamienne jest to, jak podkreśla Zieliński, że „te teksty nie wpłynęły na rozwój oryginalnej serbskiej literatury średniowiecznej, lecz pozostawiły jedynie ślady w literaturze ustnej, gdyż w tej oryginalnej nie pojawiła się proza beletrystyczna” [Zieliński 2018, 410].

Analogicznie rzecz się miała w literaturze białoruskiej, w której zarówno utwory religijne jak i świeckie nosiły przeważnie charakter przekładów [Жураўчыcki 1967, 264–269; Кіпель 1997, 175–181]. Uzasadnia się tę sytuację przyczynami kulturowo-historycznymi, głównie opóźnioną terytorialną, polityczną i kulturową konsolidacją ziem białoruskich, wydłużonym formowaniem się narodowości i warstw społecznych oraz niedostatecznym rozwojem języka literackiego [Brazgunow 2013, 9].

Przegląd dotychczasowych opinii badaczy na temat genezy białoruskiego *Tristana* daje podstawy do opowiedzenia się za istnieniem hipotetycznej serbsko-chorwackiej redakcji legendy, co można uargumentować m.in. pewnymi przesłankami z zakresu językoznawstwa. Na niektóre fakty językowe, stanowiące nawiązania do południowosłowiańskiej wersji tekstu, zwrócili uwagę, jak już wspomniano, pierwsi badacze poznańskiego rękopisu – A. Brückner i A. Wiesiełowski. W warstwie leksykalnej starobiałoruskiego przekładu zidentyfikowali oni wyrazy, które określone zostały mianem serbizmów. Do grupy tej zaliczono m.in. wyrazy: *белезь* ‘znamię’, *нлякъ* ‘słabo, lekko’, *племл* ‘ród’, *част(ъ)* ‘cześć, honor’, *кружки* obok częściej poświadczonego *шранки* ‘szranki’, *отокъ* obok *островъ* ‘wyspa’ [Бецеловский 1888, 126].

Weryfikacja większości tych leksemów przeprowadzona z uwzględnieniem współczesnych źródeł etymologicznych pozwoliła potwierdzić w znacznym stopniu ustalenia A. Wiesiełowskiego w kwestii ich genezy. Trzeba też zauważyć, że część wyrazów potraktowanych przez badacza jako serbizmy odznacza się szerszym (niż tylko serbski) zasięgiem występowania. Taka konstatacja jest możliwa dzięki zastosowaniu w podejściu do tekstu zabytku metod językoznawstwa historyczno-porównawczego i geografii lingwistycznej. Południowosłowiańską proveniencję, udokumentowaną w różnych językach bałkańskich, wykazują liczne poddane analizie leksemy. Są to przede wszystkim¹⁰:

¹⁰ Cytowane tu słownictwo było już częściowo przedmiotem analizy w innych opracowaniach, gdzie podano również jego egzemplifikację tekstową, por. Citko [2019a, 185–195; 2019b, 66–74]. Niniejszy tekst, będący nawiązaniem do tych publikacji, w pewien sposób uzupełnia dotychczasową argumentację w zakresie źródeł białoruskiego *Tristana*.

белег(ъ) ‘herb’, por. bułg. *бѐлег*, serb./chorw. *бѐлег* ‘znak, symbol’ oraz cs. *бѣлѣгъ*, zapożyczenie z języków turecko-tatarskich, por. *bilgü* ‘znak’ Vasm I 147; *biljeg* ‘signum, znak’ ERHSJ 150.

ведро ‘żagiel’, leksem jest zniekształconą wersją serb. *јѐдро* Vasm IV 548, serb./chorw. *jedro* ‘żagiel’ ERHSJ 769. W źródłach do historii języka białoruskiego nie uwzględnia się takiego znaczenia leksemu, a przywołując ilustrację tekstową z *Tristana*, określa się znaczenie wyrazu *ведро* jako ‘wiadro’ HSBM 3 61. Z pewnością jest to nieporozumienie leksykalne, gdyż kontekst wyraźnie definiuje semantykę wyrazu jako ‘żagiel’.

часть(ъ) ‘cześć, honor, szacunek, godność, zaszczyt’, w wyrażeniu *за часть Божю* ‘w imię Boga’ użyto leksemu serb./chorw. *čast*, cs. *чьсть* ERHSJ 1 298, serb. *часть* ‘cześć, honor’ Vasm IV 350.

Do grupy zapożyczeń o proveniencji południowosłowiańskiej należą również niektóre czasowniki i formacje odczasownikowe:

забол(ъ), прыбол(ъ)¹¹ ‘pomknął’, w języku prsł. wyraz **bosti*, **bodq* miał znaczenie ‘kłuć, uderzać czymś ostrym’ ESSJ 2 223, w serb./chorw. *pribòsti* ‘pryczepić, przybić’. W RHSJ [1935, XI] czasownik *pribosti* został poświadczony w znaczeniu przenośnym ‘pobiegać, pomknąć’ i zilustrowany tylko jednym przykładem użycia zarejestrowanym w Dalmacji.

почтован(ьи) ‘dostojny, zacny, szanowny’, wyraz *почтован(ьи)* jest odpowiednikiem serb./chorw. *poštovan* ‘szanowny’; leksem poświadczony został w słowniku D. Daničića [RKSS I, 407] pod hasłem odnoszącym się do czasownika *počtovati*. Autor cytuje przykłady z: *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii* [w wydaniu F. Miklošicha, U Beću 1858], gdzie pod 1410 r. został zarejestrowany czasownik *počtovati* ‘honorare’ oraz utworzone od niego derywaty.

W dotychczasowych badaniach nie zwrócono uwagi na obecne w języku zabytku formacje słowotwórcze, które również mogą wskazywać na związki białoruskiego *Tristana* z południowosłowiańskim obszarem kulturowym. Do takich zaliczyć należy białoruskie transpozycje derywatów na *-ica*. Formant ten, tworzący femina od odpowiednich nazw męskich, wykazuje szczególną produktywność w językach południowosłowiańskich [Sławski 2011, 74]:

кролица ‘królowa’, wyraz jest transpozycją serb./chorw. *kraljica* ‘królowa’, derywatu od *krâlj* ‘król, władca koronowany’ SEJP 262. Niewykluczone, że postać z *-ro-* jest efektem kontaminacji z formą *król*, zawierającą polską grupę przestawkową w miejscu południowosłowiańskiego połączenia *-ra-*.

¹¹ Na serbską proveniencję czasownika wskazuje też T. M. Судник [1976].

Бруноровица – rozszerzona postać sufiksu *-ow-ica* poświadczona została w nazwie własnej będącej formacją żeńską od antroponimu męskiego *Бруноръ*.

Tekst białoruskiego *Tristana* dokumentuje również wyrazy o niejasnym znaczeniu, których interpretacji szukać należy być może na gruncie leksyki południowosłowiańskiej. Na uwagę zasługują szczególnie leksemy:

горатанский/горотинский (танецъ)

Z ustaleń A. Wiesielowskiego wynika, że jest to wyraz uformowany na podstawie południowego sławizmu *xopo* ‘taniec’. Badacz przywołuje też stosowny fragment z serbskiej powieści o Troi (tekst według F. Miklošicha), gdzie jest poświadczona nazwa tego tańca: „Въ нѣкый днь поведе Елена царица дѣвица *xopo* играти” [Веселовский 1888, 226]. Obecnie nazwy *horo*, *choro* są używane na określenie tańca ludowego wywodzącego się z dawnych tańców kołowych, zachowującego swą popularność na całym Półwyspie Bałkańskim, szczególnie w Bułgarii i Macedonii, ale też w Rumunii, Mołdawii oraz północno-zachodniej Turcji. Geneza wyrazu może mieć związek z bułg. *xopò* ‘taniec ludowy tańczony w kręgu’, por. *ugraja xoro* ‘tańczyć choro’ OR, mac. *opo*, rum. *hora*, serb./chorw. *kolo* ‘taniec’, *hora* ‘korowód’. Leksemy pochodzą od gr. *χορός*, łac. *chorus* ‘taniec’, który łączy się z gr. *χορᾶτας* ‘gra, żart; radość, wesoła zabawa’, tur. *horata* ‘radość, wesoła zabawa’ ERSJ I 679.

враш(ъ), врашец(ъ)

Współczesne źródła chorwackie (kajkawskie i czakawskie) poświadczają wyraz *orijaš* w znaczeniu ‘olbrzym, gigant’ ERSJ II 565; serb./chorw. *oriĵaš* ‘olbrzym, wielkolud’. W opinii na temat genezy tego wyrazu A. Wiesielowski powołuje się na ustalenia Miklošicha i Jagića, którzy dowodzili, że słowo *opujau*, notowane w języku chorwackim (udokumentowane przez leksykografów kajkawskich), jest zapożyczeniem z węgierskiego, oznaczającym ‘olbrzyma, giganta’. Forma *oprašъ* może być konsekwencją zniekształconego przez tłumacza zapisu *opujau* [Веселовский 1888, 226].

Teżę o leksemie *oprašъ* jako hungaryźmie w języku serbsko-chorwackim potwierdzili współcześni badacze węgierscy, m.in. analizujący węgiersko-serbskie kontakty językowe L. Hadrovics [1985]. W opracowanej etymologii węgierskiego *óriás*, dowiódł on, że wyraz ma swoje źródło w staroruskim etnonimie pochodzenia skandynawskiego (w formie l. mn.) *варлѣ:варлѣи*. Analogicznie do polskiego *olbrzym* ‘wielkolud’ (< *obrzytm* < *obrinъ*, pochodzącego od dawnej słowiańskiej nazwy Awarów, por. cs. *об(ъ)ринъ* ‘Awar’ SEJP 389), wyraz *óriás* otrzymał w węgierskim znaczenie ‘odznaczający się wysokim wzrostem’. Etymologię Hadrovicsa uznał za wiarygodną A. Zoltán [Золтан 2005, 11–14], przytaczając jednocześnie przykłady innych wpły-

wów węgierskich na fonetykę nazw własnych oraz na leksykę i frazeologię białoruskiego *Tristana*. Jako egzemplifikację sławista podaje frazeologizm *nyctumu cвoбoднe* ‘puścić wolno’, który uważa za kalkę węgierskiego *szabadon bocsat* [Золтан 2007, 111]. Na podstawie tych obserwacji badacz wysunął przypuszczenie o możliwości istnienia węgierskiego pośrednika między wersją włoską a serbsko-chorwacką legendy o Tristanie. Dodał też, że taki tekst mógł powstać w środowisku węgierskich Serbów, którzy w XV–XVI w., w obliczu wojen tureckich, osiedlali się na Węgrzech, a język serbski stał się językiem korespondencji w stosunkach dyplomatycznych węgiersko-tureckich [Золтан 2007, 112]. Przy obecnym stanie badań nad zabytkiem pełna akceptacja bądź zakwestionowanie tezy A. Zoltána nie jest możliwe, a zatem „węgierski *Tristan*” byłby już drugim (a właściwie pierwszym chronologicznie) niezachowanym łącznikiem w łańcuchu redakcji legendy, zanim przywędrowała ona z Włoch na ziemię WKL.

*

O ile udowodnienie tezy o istnieniu węgierskiej wersji *Tristana* wymagałoby dalszych studiów językowych i literackich, o tyle nie powinno, jak się wydaje, być poddawane w wątpliwość przekonanie o istnieniu tzw. serbskiej redakcji *Tristana*. Przeprowadzona wyżej analiza warstwy leksykalnej białoruskiego *Tristana* wskazała na obecność w niej słownictwa o proveniencji południowosłowiańskiej. Większość spośród badanych tu leksemów zidentyfikowali jako serbizmy pierwsi badacze zabytku – A. Brückner i A. Wiesielowski. Weryfikacja tego słownictwa na podstawie współczesnych źródeł etymologicznych pozwoliła potwierdzić ich ustalenia, a także uściślić zasięg występowania badanej leksyki, obejmujący głównie języki: serbski, chorwacki, rzadziej bułgarski, czasem macedoński, rumuński, turecki i węgierski. Wskazano też na nowe, nieznanne z innych opracowań, elementy leksykalne potwierdzające wpływy bałkańskie w słownictwie białoruskiego *Tristana* (np. *кpолица*, *Бpуноpовица*). Można je traktować jako uzupełnienie dotychczas zgromadzonych argumentów językowych, uwiarygadniających istnienie niezachowanej serbsko-chorwackiej wersji legendy. To z tej redakcji, nazywanej nieraz „tajemniczym południowosłowiańskim łącznikiem” między tekstem włoskim i białoruskim [Zieliński 2018, 409], może pochodzić analizowana leksyka. Zasięg jej występowania jest ograniczony do terenów bałkańskich. Wykorzystując ustalenia A. Brücknera i A. Wiesielowskiego, uzupełnione najnowszymi badaniami historyków literatury, m.in. S. Graciotiego i B. Zielińskiego, można potwierdzić lokalizację miejsca powstania południowosłowiańskiego *Tristana* na terytorium Dalmacji. Region ten od czasów średniowiecza stanowił przestrzeń sprzy-

jającą współlistnieniu i wzajemnej symbiozie kultury słowiańskiej i romańskiej. Z dzieł zachodnioeuropejskich, obecnych w literaturze tego obszaru i stąd rozprzestrzeniających się na kraje południowe i wschodnie (Serbię, Bułgarię, Ruś), wywodzą się przypuszczalnie romanse rycerskie o Tristanie i o Bovo z Antony. Południowosłowiańskie redakcje tych utworów dotarły również na ziemię WKL, inspirując anonimowego tłumacza do stworzenia ich starobiałoruskich wersji.

Wykaz skrótów

Źródła

- ESSJ – Trubačev O. N. (red.), vyp. 1–31, Žuravlev A. F. (red.), vyp. 32–39, 1974–2014. *Ėtimologičeskij slovar' slavânskikh âzykov*, Moskva [Трубачев О. Н. (ред.), вып. 1–31, Журавлев А. Ф. (ред.), вып. 32–39, 1974–2014. *Этимологический словарь славянских языков*, Москва].
- HSBM – 1982–2017, *Gistaryčny sloŭnik belaruskaj movy*, t. 1–37, Minsk [Гістарычны слоўнік беларускай мовы, т. 1–37, Мінск].
- ERHSJ – Skok P., 1971–1974, *Etimologijski rjecnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb.
- OR – *Onlajn Recznik*, [online] <http://www.onlinerechnik.com/> [26.08.2020].
- RHSJ – Maretić T., 1935, *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, dio XI, Zagreb.
- RKSS – Daničić Đ., 1863, *Rječnik iz književnih starina srpskih*, dio 1, A–K, Biograd [Даничић Ђ., 1863, *Рјечник из књижевних старина српских*, дио 1, А–К, Биоград].
- SEJP – Boryś W., 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- Vasm. – Fasmer M., 1986–1987, *Ėtimologičeskij slovar' russkogo âzyka*, t. I–IV, Moskva [Фасмер М., 1986–1987, *Этимологический словарь русского языка*, т. I–IV, Москва].

Inne

- bułg. – bułgarski
chorw. – chorwacki
gr. – grecki
łac. – łaciński
mac. – macedoński
prsl. – prasłowiański
rum. – rumuński
serb. – serbski
tur. – turecki

Literatura

- Brazgunou A., 2013, *Europejski romans historyczny i rycerski w przekładach białoruskich XV–XVII wieku*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, t. IX, s. 9–30.
- Brückner A., 1886, *Ein weissrussischer Codex miscellaneus der Gräfllich-Raczyński'schen Bibliothek in Posen*, „Archiv für slavische Philologie”, bd. IX, s. 345–391.
- Citko L., 2018, *Białoruski Tristan. Rękopis ze zbiorów Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu*. Opracowanie i przekład Lilia Citko, Poznań.
- Citko L., 2019a, *Nawiązania południowosłowiańskie w języku starobiałoruskiego „Tristana” (na podstawie rękopiśmiennego Kodeksu Raczyńskich z XVI wieku)*, [w:] *Rajko Nahtigal in 100 let slavistike na Univerzi v Ljubljani. Monografija ob. 100. obletnici nastanka Oddelka za slavistiko Filozofske fakultete UL*, urednice P. Stankovska, A. Derganc, A. Šivic-Dular, Ljubljana, s. 185–195.
- Citko L., 2019b, *Piśmiennictwo i nazewnictwo starobiałoruskie na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wybrane problemy*, Białystok, s. 66–74.
- Dekanić-Janoski S., 1977, *The Serbo-Russian Romance of Tristan and Isolt (Povest o Trištanu i Ižoti)*, [w:] J. Hill, *The Tristan Legend: Texts from Northern and Eastern Europe in Modern English Translation*, Leeds, s. 47–49.
- Graciotti S., 1971, *Hrvatska glagoljska književnost kao kulturni posrednik između evropskog Zapada i istočnih Slavena*, „Slovo”, t. 21, s. 305–323.
- Graciotti S., 1979, *„Srpska” istorija Tristana i njegov italijansko-venetski original*, [w:] *Naučni sastanak slavista u Vukove dane: Referati i saopštenja*, sv. 22, Beograd, s. 29–43.
- Grickat I., 1966, *Povest o Trištanu i Ižoti*, Beograd.
- Jagić V., 1876/77, *Ein Beitrag zur serbischen Annalistik mit literaturgeschichtlicher Einleitung*, „Archiv für slavische Philologie”, bd. II, s. 24–25.
- Kipel Z., 1988, *Introduction*, [w:] *The Byelorussian Tristan*, translated by Z. Kipel, vol. 59, ser. B, Garland Library of Medieval Literature, New York & London.
- Muir L., 1979, *The Serbo-Russian Tristan and the French Prose Tristan*, „Bibliographical Bulletin of the International Arthurian Society”, vol. XXXI, s. 217–227.
- Naumow A., 1996, *Wiara i historia*, Kraków.
- Naumow A., 2002, *Domus divisa: studia nad literaturą ruską w I. Rzeczypospolitej*, Kraków.
- Sgambati E., 1977–1979, *Note sul Tristano bielorusso*, „Ricerche Slavistiche”, 24–26, s. 33–53.
- Sgambati E., 1983, *Il Tristano Biancorusso*, Firenze.
- Zieliński B., 2018, *Słowiańskie drogi legendy o Tristanie i Izoldzie*, [w:] *Białoruski Tristan w zbiorach Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu*, opracowanie i przekład: Lilia Citko, Poznań, s. 408–413.

- Zoltán A., 2002, „Athila” M. Oláha w przekładzie polskim i białoruskim (z wyników analizy porównawczej słownictwa, [w:] *Wielojęzyczność i wielokulturowość na pograniczu polsko-uschodniostłowińskim*, Studia Slawistyczne, 3, pod. red. Z. Abramowicz, Białystok, s. 15–20.
- Bodánskiĭ O. M., 1846, *O poiskah moih v Poznanskoj publičnoj biblioteke*, [v:] *Čteníâ v Obšestve istorii i drevnostej rossijskikh pri Moskovskom universitete*, kn. I, Moskva, s. 3–32 [Бодянский О. М., 1846, *O поисках моих в Познанской публичной библиотеке*, [в:] *Чтения в Обществе истории и древностей российских при Московском университете*, kn. I, Москва, с. 3–32].
- Brazgunoŭ A., 2009, *Belaruskíâ Aleksandryâ, Troâ, Tryščan... Perakładnaâ beletrystyka Belarusi XV–XVII stt.*, Minsk [Бразгуноў А., 2009, *Беларускія Александрыя, Троя, Трышчан... Перакладная белетрыстыка Беларусі XV–XVII стст.*, Мінск].
- Veselovskij A.N., 1888, *Bělorusskiâ pověsti o Tristaně, Bově i Attilě v” Poznanskoj rukopisi konca XVI věka*, [v:] *Sbornik” Otděleniâ russkago âzyka i slovesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk*, t. 44, № 3, Sankt-Peterburg, s. 125–361 [Веселовский А.Н., 1888, *Бѣлорусскія повѣсти о Тристанѣ, Бовѣ и Атиллѣ въ Познанской рукописи конца XVI вѣка*, [в:] *Сборникъ Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наук*, т. 44, № 3, Санкт-Петербург, с. 125–361].
- Gračyčėci S., 2016, *Pra dasledavanni belaruskaga “Tryščana” ŭ Italii*, „Belaruskі Gіstaryčny Aglād”, t. XXIII, 1–2 (44–45), s. 145–162 [Грачычэці С., 2016, *Пра даследаванні беларускага “Трышчана” ў Італіі*, „Беларускі Гістарычны Агляд”, т. XXIII, 1–2 (44–45), с. 145–162].
- Žuraŭski A.I., 1967, *Gіstoryâ belaruskaj litaraturnaj movy*, t. 1, Minsk [Жураўскі А.І., 1967, *Гісторыя беларускай літаратурнай мовы*, т. 1, Мінск].
- Zoltan A., 2005, *Slova oraš i orašec u starabelaruskaj “Povesti o Tryšane”*, [v:] *Movy Vâlikaga Knâstva Litoŭskaga. Matèryâly IV Mižnarodnaj navukovaj kanferèncyĭ (Brèst, 18–19 maâ 2004 g.)*, pad agul’n. rėd. M. M. Alâhnoviča, Brèst, s. 11–14 [Золтан А., 2005, *Слова ораш і орашец у старабеларускай “Повести о Трышчане”*, [в:] *Мовы Вялікага Княства Літоўскага. Матэрыялы IV Міжнароднай навуковай канферэнцыі (Брэст, 18–19 мая 2004 г.)*, пад агульн. рэд. М. М. Аляхновіча, Брэст, с. 11–14].
- Zoltan A., 2007, *O nekotoryh leksičeskikh osobennostâh starobelorusskoj “Povesti o Tryšane”*, [v:] *Belarus’ i belarusy ŭ prastory i čase. Zbornik da 75-goddzâ profesara Adama Mal’dzisa*, pad rėdakcyâj S. Zaprudskaga, A. Fâduty, Z. Šybeki, Minsk, s. 108–114 [Золтан А., 2007, *О некоторых лексических особенностях старобелорусской “Повести о Трышчане”*, [в:] *Беларусь і беларусы ў прасторы і часе. Зборнік да 75-годдзя прафесара Адама Мальдзіса*, пад рэдакцыяй С. Запрудскага, А. Фядуты, З. Шыбеці, Мінск, с. 108–114].
- Kavalėu S., 2005, *Rycarski raman y belaruskaj litaratury*, „Acta Albaruthenica” t. 5, s. 57–69 [Кавалёў С., 2005, *Рыцарскі раман у беларускай літаратуры*, „Acta Albaruthenica” т. 5, с. 57–69].

- Kipel' Z., 1997, *Belaruskâ perakladnaâ litaratura XV–XVII stst. âk most pamîž Ushodam i Zahadam*, [u:] *Belarusika=Albaruthenica*, kn. 6, č. 2, Minsk, s. 175–181 [Кіпель З., 1997, *Беларуская перакладная літаратура XV–XVII стст. як мост паміж Усходам і Захадам*, [у:] *Беларусіка=Albaruthenica*, кн. 6, ч. 2, Мінск, с. 175–181].
- Mihnevich A. (red.), 1994, *Belaruskâ mova. Ęncyklapedyâ*, Minsk [Міхневіч А. (рэд.), 1994, *Беларуская мова. Ęнцыклапедыя*, Мінск].
- Sudnik T. M., 1976, *Povest' o Tryšane v poznanskom sbornike XVI v.*, [v:] *Legenda o Tristane i Izol'de*, tekst, perevody, izd. podgot. A.D. Mihajlov, Moskva [Судник Т. М., 1976, *Повесть о Трышане в познанском сборнике XVI в.*, [в:] *Легенда о Тристане и Изольде*, текст, переводы, изд. подгот. А.Д. Михайлов, Москва], [online], https://www.google.pl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwiJ1JqIr7LNAhWkNJoKHeFbC0IQFggIjMAE&url=http%3A%2F%2Fwysotsky.com%2F0009%2F168.htm&usg=AFQjCNGpHNqCvSjHjY_rrpAqz0lU1vPSJg [18.06.2016].
- Čamârŷkî V.A. (red.), 2015, *Letapîsy i hronikî Vâlîkaga knâstva Lîtoŷkaga XV–XVII stst.*, Minsk [Чамарышкі В.А. (рэд.), 2015, *Летапісы і хронікі Вялікага княства Літоўскага XV–XVII стст.*], Мінск].

MORE ON THE QUESTION OF THE GENESIS OF BELARUSIAN *TRISTAN*

ABSTRACT

The article is an attempt to refer to an ongoing discussion on the genesis of Old-Belarusian *Tristan* that has been preserved in the 16th-century Raczynski Codex in Poznan. The author shares an opinion that there was a South Slavic tie between Belarusian and Italian texts and gives linguistic arguments supporting this view. Lexical analysis of the text reveals words of South Slavic provenance that have been found in various Balcan languages. The group of so-called serbisms (Serbian vocabulary) known in other publications has been completed with new Balkan lexical elements certified in the vocabulary of Belarusian translation.

Key words: 16th-century Raczynski Codex, Belarusian *Tristan*, Italian edit, hypothetical Serbian-Croatian edit